

Ovidiaanse metamorfose bij wijze van intermezzo. Een fragment uit het *Praedium rusticum* van Jacques Vanière¹

De Romeinse dichter Ovidius (1ste eeuw v.C.-1ste eeuw n.C.) heeft met zijn indrukwekkende oeuvre een grote invloed op tal van auteurs uitgeoefend, en dit tot lang na de klassieke oudheid. Zo vormde een van zijn beroemdste werken, de *Metamorphoses*, een belangrijke bron van inspiratie voor een aantal Neolatijnse dichters. Onder hen vinden we Jacques Vanière, achttiende-eeuws Frans jezuïet en tevens auteur van het *Praedium rusticum*.

Wat we u hier bieden: een metamorfoseverhaal uit dit *Praedium rusticum* – een agronomisch traktaat dat met dergelijke vertellingen is gelardeerd – leggen we naast een mogelijke paralleelpassage bij Ovidius om zicht te krijgen op zowel het Ovidiaanse karakter als op het innovatieve gehalte van Vanières verhaal. Maar eerst belichten we even het leven en de werken van deze jezuïetendichter en wagen we ons aan een algemene omschrijving van de Ovidiaanse gedaanteverwisseling: wat is er zo kenmerkend voor de transformaties beschreven door deze antieke dichter?

Jacques Vanière: leven en werken

Binnen een familie van oude adel zag Jacques Vanière op 9 maart 1664 het levenslicht in Causses, een stad in de Zuid-Franse Languedoc-streek. Hier vertoefde hij gedurende zijn hele jeugd tussen de boeren en de wijngaarden. Al op erg jonge leeftijd kwam zijn talent voor literatuur bovendien, iets waar hij zich maar al te graag mee bezighield. Zijn eerste Latijnse verzen schreef hij als leerling in het jezuïetencollege van Béziers.

Het was op 26 augustus 1680 dat Jacques Vanière tot de jezuïetenorde toetrad. In de daaropvolgende jaren oefende hij voornamelijk – naast enkele andere functies die hij waarnam – het beroep van onderwijzer uit, en dit in Tournon, Toulouse en Montpellier. Het takenpakket dat hij aan het college van Toulouse kreeg toegewezen, was echter geknipt voor hem: als leraar-schrijver werd hij van allerlei bijkomend (bijvoorbeeld administratief) werk vrijgesteld om zich volledig aan Latijnse poëzie of schoolpublicaties te kunnen wijden. Als auteur genoot hij begunstiging van de familie Lamoignon. Na een kort ziekbed – bronnen spreken over hevige pijn in de rechterarm gepaard met koorts – stierf Jacques Vanière op 22 augustus 1739. Tijdens zijn leven was hij een gerespecteerd schrijver en werd hij geregeld de Vergilius van Frankrijk genoemd.

Gedurende twintig jaar werkte Vanière aan een *Dictionnaire français-latin*. Dit woordenboek werd echter nooit voltooid en bleef uiteindelijk ook ongepubliceerd. Een ander lexicon van zijn hand, het *Dictionarium poeticum*, is wel uitgegeven (Lyon, 1709) en berust op zowel klassieke als Neolatijnse auteurs. Dit naslagwerk genoot een grote populariteit. Later werd het door François Noël onder de nieuwe titel *Gradus ad Parnassum* van een uitbreiding voorzien. Daarnaast zijn er nog Vanières *Opuscula* (Toulouse, 1717). Deze bundel omvat eclogen, brieven, oden, epigrammen, hymnen, epitafen, een reisverslag en een hulde aan het Occitaans.

Het *Praedium rusticum*, een didactisch epos over de landbouw in zestien boeken, kan als het magnum opus van Jacques Vanière worden beschouwd. In die tijd was Vergilius een belangrijke bron van inspiratie voor dichters, getuige de toenmalige belangstelling voor (politiek ongevaarlijke) didactiek in Vergiliaanse trant. Toch toont Vanière zich geen slaafse navolger van deze trend: hij treedt wel in de voetsporen van de antieke dichter, maar veroorlooft zich ook een zekere vrijheid. In zijn werk kunnen verschillende aetiologische mythen worden teruggevonden – een erg geliefd gegeven in Franse jezuïetenleerdichten van de zeventiende en achttiende eeuw – en bestaan verwijzingen naar geloof en heidendom gewoon naast elkaar.

In totaal werkte Vanière bijna een halve eeuw aan het *Praedium rusticum*. Op z'n negentiende schreef hij een gedicht over vijvers, *Stagna* (Tournon, 1683); later volgde er een over duiven, *Carmen de columbis* oftewel *Columbae* (Toulouse, 1678), en ook nog twee over de wijngaard en de wijn, respectievelijk *Vites* en *Vinum* (Montpellier, 1689). Gebundeld werden al deze poëmen onder de titel *Carmina* (Parijs, 1696) uitgebracht. Langzaamaan kwam zo het *Praedium rusticum* tot stand. Het dichtwerk groeide van twee boeken (Toulouse, 1706), over tien (Parijs, 1707), naar veertien delen (Toulouse, 1719). De finale versie zou uiteindelijk zestien boeken tellen, met een eerste uitgave in Toulouse in het jaar 1730. Er werden een twintigtal edities van gepubliceerd. Naast Latijnse uitgaven in een groot deel van Europa kwamen ook (gedeeltelijke) vertalingen in het Frans, Hongaars, Pools, Spaans, Italiaans, Duits en Engels uit. Vanière sloot zijn leerdicht af met een aanroeping van Lodewijk XIV en droeg het werk in z'n geheel aan Nicolas de Lamoignon op.

Naar een definitie van de Ovidiaanse metamorfose

In zijn boek *The World of Ovid's Metamorphoses* tracht auteur Joseph B. Solodow een algemene omschrijving van de Ovidiaanse gedaanteverwisseling te bieden.² Enerzijds is er de transformatie die eerder terloops in het verhaal opduikt, zo zegt hij, anderzijds kan de metamorfose een specifiek fenomeen weergeven – het betreft dan bijvoorbeeld een straf die door een godheid wordt opgelegd, een gevraagde beloning, een redding, troost voor een welbepaald verlies,...³ In deze tweede categorie is de gedaanteverwisseling dus nauw verweven met de verhaallijn die eraan voorafgaat.

Volgens Solodow vormt continuïteit bij Ovidius het belangrijkste kenmerk van metamorfose, met andere woorden de samenhang tussen de persoon en datgene waarin die wordt veranderd. De precieze vorm van het voortbestaan is echter niet op voorhand vastgelegd en valt evenmin te

voorspellen. Bijgevolg kan transformatie als een verduidelijking worden beschouwd: door dit proces komen bepaalde karakteristieken van een persoon in een fysieke belichaming tot uiting en worden zo met het blote oog waarneembaar. Paradoxaal genoeg gaat het hier dus om een verandering die tegelijkertijd ook bewaart, om een uiterlijke wijziging die de inhoud weergeeft in de vorm.

Het *Praedium rusticum* van Jacques Vanière mag dan wel in navolging van Vergilius' *Georgica* zijn geschreven, toch kunnen er hier en daar ook metamorfoseverhalen worden teruggevonden: bij wijze van intermezzo heeft de auteur af en toe gedaanteverwisselingspassages ingelast.

In wat volgt wordt een dergelijk fragment van naderbij beschouwd. Na een korte inleiding om de passage in kwestie te kaderen, presenteren we de Latijnse tekst van de metamorfosepassage, voorzien van een eigen tekstgetrouwe Nederlandse vertaling. Vervolgens leggen we deze naast een mogelijk parallelverhaal uit Ovidius' *Metamorphoses* en gaan we op zoek naar de overeenkomsten en verschillen tussen deze twee stukken. In de analyse zal zowel aan de opbouw van beide versies als aan inhoudelijke of woordelijke reminiscenties aandacht worden besteed, om zo een licht te werpen op, eensdeels, het Ovidiaanse gehalte en, anderdeels, de mate van innovatie van het geselecteerde fragment.

Transformaties van Milvus en Pristera (Vanière, Praedium rusticum, XIII, p. 264-266)

In boek XIII van het *Praedium rusticum* komt de thematiek van de duiven aan bod. Na vermelding van de echtelijke trouw (*fides conjugalis*) die onder deze dieren heerst, wordt het verhaal verteld over Pristera, koningin van Cyprus. Wanneer een rover deze vorstin op de hielen zit, transformeren de goden haar in een duif (ἡ περιστέρα betekent duif in het Grieks); haar belager neemt vervolgens de gedaante van een roofvogel aan.

Vanière, *Praedium rusticum*, XIII, p. 264-266⁴

Quos cecini, tales alia sub imagine mores
Ingeniumque habuit, cùm Cypria sceptrā teneret:
Nam Cypro fama est quondam regnasse columbam.
Pristera nomen erat: primam cognoscere formam
Si juvat, atque omnes audire ab origine casus,
Accipite; & tristem mecum miserescite sortem.

Formosae sobolis mater formosior olim
Pristera spectabat placidos e littore fluctus.
Mite fretum, sudusque dies, navesque paratae
Invitant pelago terras mutare silenti;
Vicinumque solo metiri puppibus aequor.
Jam decrescentes silvas miratur & urbes
Ire retro, subitâ cùm tempestate minaces
Insurgunt venti: demittere cornua rector
Imperat, & tutos appellere remige portus;
Jussa sed impediunt ventusque potentior arte,
Foemineusque pavor: refugi maris aestus in altum
Abripit, & socias agit in contraria naves.

Puppe vehebatur natis comitata duabus
Pristera; quassatam post mille pericula pinum
Excipit ignotis portus sine nomine terris.
Ut regina solum tetigit, vultuque sereno
Spem simulans, nonnulla dedit solatia natis,
Ipsa oculos sensit propiore tumescere fletu.

[1] Soortgelijke zeden als ik heb bezongen, en een soortgelijk karakter had zij
onder een andere gedaante, toen ze over Cyprus het bewind voerde.

Want op Cyprus gaat het gerucht dat er ooit een duif heeft geregeerd.

Pristera was haar naam; als het genoeg doet met haar eerste

[5] gestalte kennis te maken en alle gebeurtenissen vanaf het begin te aanhoren,
verneem dan haar trieste lot en heb medelijden samen met mij.

De nog bekoorlijkere moeder van een bekoorlijk nageslacht lang geleden,

Pristera, sloeg de rustige golven vanop het strand gade.

De kalme zee, wolkeloze dag en toegeruste boten

[10] nodigen uit het land te wisselen met de zwijgende zee
en de golven dichtbij de kustlijn met schepen te bevaren.

Ze verbaast zich er al over dat bossen en steden steeds kleiner worden en
terugwijken, of door een plotse storm steken er

dreigende winden op. De stuurman beveelt de armen van de ra

[15] neer te laten en met de hulp van een roeier aan te leggen in een veilige haven,
maar zijn orders worden tegengehouden door de wind, krachtiger dan kennis van het vak,
en door vrouwelijke angst. De stroming van het terugwijkende water sleurt hen
naar volle zee en stuurt de bij elkaar horende schepen in tegenovergestelde richtingen.

Op haar boot voer Pristera in gezelschap van haar twee

[20] dochters; stukgeslagen wordt hun schip na talloze gevaren
opgevangen door de haven van een onbekend land zonder naam.

Zodra ze aan land was gekomen, sprak de koningin enkele

woorden van troost tot haar dochters met sereen gelaat en geveinsde hoop;

zelf voelde ze haar ogen door opkomende tranen beginnen zwellen.

Ut secum gemat & lacrymis effundat habenas,
 Sepositâ fractos sub quercu projicit artus,
 Multa movens animo quas vento accesserit oras,
 Quae sibi spes vitae, sponso quis moeror amanti.

In mediis fruticum tenebris tum forte latebat
 Milvus, inhumanâ latro feritate timendus.
 Vidit, & ex facie mentem cognovit iniquam,
 Accessusque viri metuens fugit ipsa, fugamque
 Accelerent tristes hortatur Pristera natas.
 Sed quid agant, pede nam melior jam proximus instat
 Milvus, & in tantis superest spes nulla periclis.
 Sollicitant votis Superos, vitâque pudorem
 Ut redimant, subitâ perimi vel morte precantur;
 Aut alio, si fas, in corpore ducere vitam,
 Alite mutari, pennisque revisere Cyprum.
 Non vanae cecidere preces, non irrita vota:
 Protinus in plumas crines, velamina, vittas
 Ire vident; os in rostrum producitur; alis
 Candescunt humeri, queis se per inania tollunt.

Milvus ut ereptam nova per miracula praedam
 Vidit inexpertis se ferre per aëra pennis;
 O! si Mercurius furum pater adjuvet, inquit,
 Humanisque suas humeris accommodet alas!
 Adfuit interpres Divûm, virgâque potenti
 Tacta superfusus dat membra nigrescere plumis:
 Quem manibus tentans divellere Milvus amictum,

[25] Om in alle rust te kunnen treuren en haar tranen de vrije loop te laten,
 zakt ze met haar zwakke lichaam neer onder een afgelegen eik.
 Vele vragen spoken haar door het hoofd: welke kuststreek ze door de wind heeft bereikt,
 welke hoop op leven er voor haar is, en welk stil verdriet voor haar liefdevolle verloofde.

Te midden van het duistere struikgewas hield Milvus zich toen toevallig
 [30] schuil, een schurk geducht voor zijn wrede woestheid.
 Pristera zag hem en in zijn voorkomen herkende ze een vijandelijke geest:
 uit vrees voor toenadering van de man loopt ze zelf weg en spoort haar
 bedroefde dochters aan hun vlucht te versnellen.

Maar wat kunnen ze doen, beter in het voetenwerk immers zit Milvus hen achterna,
 [35] reeds heel dichtbij; in zulk een gevaarlijke toestand is er geen enkele hoop meer.
 Ze bestoken de goden met gebeden en om met hun eigen leven
 kuisheid af te kopen, smeken ze ofwel een plotse dood te sterven
 ofwel, indien geoorloofd, in een ander lichaam hun leven te leiden,
 de gedaante van een vogel aan te nemen en met vleugels Cyprus opnieuw te bezoeken.

[40] Hun smeekbeden vielen niet vergeefs uit, hun wensen niet zonder resultaat:
 onmiddellijk zien ze hun haar, kledij, hoofdband overgaan
 in een zacht verenkleed; hun mond wordt verlengd tot een snavel; hun schouders
 kleuren wit door vleugels waarmee ze zich doorheen het ijle verheffen.

Toen hij zag dat zijn buit hem door een ongezien wonder
 [45] werd ontnomen en zich met nog onbedreven vlerken doorheen het luchtruim haastte,
 zei Milvus: 'Moge Mercurius, vader der dieven, helpen
 en zijn vleugels aan menselijke schouders vastmaken!'
 Verschijnen deed de bode van de goden en met zijn machtige staf
 bewerkt hij dat diens ledematen na aanraking donker kleuren door dons dat zich erover uitbreidt.

[50] Milvus, die deze bedekking met zijn handen probeert los te rukken,

Pro manibus pennas habet: eheu! clamitat amens,
 Eheu, quid volui misere mihi! plura parabat
 Dicere, sed verbis jam deficientibus unco
 Imperfecta lipit rostro, quâ territus ipse
 Voce fugit, praedamque iterum per inane volantem
 Insequitur: nec quas rabidus conceperat iras
 Nunc cecidere: manet sub eodem nomine Milvus.
 Sanguinis idem amor est, eadem feritatis imago;
 Nec volucrum satis est, hominum quoque sanguine gaudet. [59]

heeft in plaats van handen vleugels. ‘Ach,’ roept hij buiten zinnen,
 ‘ach, wat heb ik ongelukkigerwijs toch gewild voor mezelf!’ Hij was van plan meer
 te zeggen, maar nu het hem reeds aan woorden ontbreekt, schreeuwt hij
 door zijn gekromde snavel onvolledige dingen; zelf door dit geluid
 [55] afgeschrikt vliegt hij weg en opnieuw achtervolgt hij zijn prooi die doorheen het ijle
 wiekt. En al de verbeterheid die hij wild had opgevat,
 is ook nu niet verdwenen; hij blijft onder dezelfde naam Milvus/wouw.
 Identiek blijft zijn bloeddorstigheid, identiek zijn woeste uiterlijk;
 met vogelbloed neemt hij geen genoegen, hij verheugt zich ook op dat van mensen.

Een Ovidiaanse parallel: de transformaties van Terus, Procne en Philomela (Ovidius, Metamorphoses, VI.412-674)

De *Metamorphoses* van Ovidius bevatten tal van gelijkaardige vertellingen – men denke aan de mythen over Apollo en Daphne, Io, Alpheüs en Arethusa, en Tereus en Procne. Maar ook de verhalen over Pan en Syrinx, Jupiter en Callisto, en Boreas en Oreithuia vertonen overeenkomsten. Omdat een vergelijking met al deze potentiële parallelpassages buiten het bereik van dit artikel valt, concentreren we ons hier op het verhaal dat inhoudelijk het meest met het fragment van Vanière verwant is. De transformaties van Milvus en Pristera lijken vooral aan te sluiten bij de Tereus-en-Procne-mythe, gezien het feit dat ook de (menselijke) belager als straf een gedaanteverwisseling ondergaat. Onze focus zal dan ook op deze vertelling liggen. In de andere genoemde verhalen is er namelijk sprake van een achtervolger van goddelijke aard, die nadien overigens vrijuit gaat.

Ovidius, *Metamorphoses*, VI.412-674⁵

(...) Iam tempora Titan
 quinque per autumnos repetiti duxerat anni,
 cum blandita viro Procne ‘si gratia’ dixit
 ‘ulla mea est, vel me visendam mitte sorori,
 vel soror huc veniat! redituram tempore parvo
 promittes socero: magni mihi muneris instar
 germanam vidisse dabis.’ Iubet ille carinas
 in freta deduci veloque et remige portus
 Cecropios intrat Piraeaque litora tangit.

Ut primum soceri data copia, dextera dextrae
 iungitur, et fausto committitur omine sermo.
 Coeperat adventus causam, mandata referre
 coniugis et celeres missae spondere recursus:
 ecce venit magno dives Philomela paratu,
 divitior forma: quales audire solemus
 naidas et dryadas mediis incedere silvis,
 si modo des illis cultus similesque paratus.
 Non secus exarsit conspecta virgine Tereus,
 quam si quis canis ignem supponat aristis,
 aut frondem positasque cremet faenilibus herbas.
 Digna quidem facies: sed et hunc innata libido
 exstimulat, primumque genus regionibus illis
 in venerem est: flagrat vitio gentisque suoque.

438 (...) Reeds had de zon
 vijf herfsten achtereen de oude jaarkring afgesloten,
 440 toen Procne met haar liefste stem tot Tereus sprak: ‘Als ik
 je dierbaar ben, sta mij dan toe mijn zuster op te zoeken
 of wil haar zelf gaan halen en beloof mijn vader dan
 dat zij ook snel weer thuiskomt. Als je mij iets moois wilt geven,
 geef dan dat ik mijn zuster terugzie.’ Tereus laat een vloot
 445 in zee gaan, vaart met hulp van zeil en roeiriem naar Piraeus,
 Athene’s haven, legt daar aan en gaat aan wal. Zodra
 hem toegang is verleend tot Procne’s vader, worden handen
 geschud en na veel goede wensen volgt er een gesprek
 en net had Tereus van zijn reisdoel en van Procne’s opdracht
 verteld, en, als haar zuster mee mocht, snel retour beloofd,
 450 toen Philomela zelf verscheen, en zie hoe rijk gekleed,
 maar rijker nog door eigen charme, lijkend op een bos-
 of bronnimf, die – zo hoor je vaak beschrijven – voortdanst tussen
 de bomen (maar dan wel gezien in even rijk gewaad!).
 Toen Tereus de prinses zag komen, is zijn hart gaan vlammen,
 455 niet anders dan wanneer men vuur stookt in een hoop verdord
 gewas of bladeren, of in een opgetaste hooiberg.
 Haar schoonheid vraagt om hartstocht, goed – toch wordt hij ook gestuwd
 door ingeboren wellust, want de mensen uit zijn land
 zijn dol op Venus; dat hij gloeit is eigen zwakke aard,
 460 maar volksaard ook... Hij voelt veel aandrang om haar trouwe voedster

Impetus est illi comitum corrumpere curam
 nutricisque fidem, nec non ingentibus ipsam
 sollicitare datis totumque impendere regnum,
 aut rapere et saevo raptam defendere bello –,
 et nihil est quod non effreno captus amore
 ausit nec capiunt inclusas pectora flammæ.
 Iamque moras male fert cupidoque revertitur ore
 ad mandata Procnes, et agit sua vota sub illa.
 Facundum faciebat amor: quotiensque rogabat
 ulterius iusto Procnen ita velle ferebat.
 Addidit et lacrimas, tamquam mandasset et illas.
 Pro superi, quantum mortalia pectora caecæ
 noctis habent! ipso sceleris molimine Tereus
 creditur esse pius laudemque a crimine sumit.
 Quid quod idem Philomela cupit patriosque lacertis
 blanda tenens umeros, ut eat visura sororem,
 perque suam contraque suam petit ipsa salutem.
 Spectat eam Tereus praecontrectatque videndo
 osculaque et collo circumdata brachia cernens
 omnia pro stimulis facibusque ciboque furoris
 accipit; et quotiens amplexatur illa parentem,
 esse parens vellet: neque enim minus impius esset.
 Vincitur ambarum genitor prece. Gaudet agitque
 illa patri grates et successisse duabus
 id putat infelix, quod erit lugubre duabus.

of haar vriendinnen om te kopen, haar te winnen door
 fantastische geschenken, heel zijn rijk aan haar te geven
 of haar te roven en die roof dan zelfs met harde strijd te
 verdedigen. Niets is er wat zijn niet te temmen liefde
 niet wagen zou. Voor zoveel hartstocht is zijn hart te nauw!
 Gekweld door ongeduld en sprekend met veel gloed herneemt hij
 Procne's verzoek, maar pleit nu ook voor eigen hartenwens.
 De liefde maakt zijn woord welluidend, en als soms zijn smeekstem
 te dringend klinkt, verzekert hij dat Procne het zo wil;
 zelfs laat hij tranen zien, alsof zij die had meegegeven!
 Maar hemellief! Wat een verblinde duisternis beheerst
 het mensenhart: juist door die slechte neiging acht men Tereus
 een edel echtgenoot, men prijst hem voor wat laakbaar is.
 Waarbij nog komt, dat Philomela graag wil gaan, en vleierend
 met armen om haar vaders hals vraagt of ze Procne mag
 gaan zien, smekend voor haar geluk dat ongeluk zal worden...
 Als Tereus haar zo ziet, strelen zijn ogen langs haar lichaam;
 ziende hoe zij haar vader kust, haar armen om diens schouders,
 voelt hij dat elke kus hem pijn doet – vlam en voedsel voor
 verboden passie. Steeds als zij haar vader aanraakt, wil hij
 die vader zijn – het zou zijn boze lust niet minderen!
 Door 't smeken van twee dochters geeft de vader toe. Het meisje
 bedankt hem blij, arm kind; zij denkt dat nu voor allebei
 iets moois bereikt is, maar het zal hen beiden diep berouwen...

485

Iam labor exiguus Phoebæ restabat, equique
 pulsabant pedibus spatium declivis Olympi:
 regales epulae mensis et Bacchus in auro
 ponitur; hinc placido dantur sua corpora somno.
 At rex Odrysus, quamvis secessit, in illa
 aestuat, et, repetens faciem motusque manusque,
 qualia vult fingit quae nondum vidit, et ignes
 ipse suos nutrit, cura removens soporem.
 (...)

Ut semel imposita est pictae Philomela carinae,
 admotumque fretum remis tellusque repulsa est,
 ‘vicinus’, exclamat, ‘mecum mea vota feruntur’
 exsultatque et vix animo sua gaudia differt
 barbarus et nusquam lumen detorquet ab illa,
 non aliter, quam cum pedibus praedator obuncis
 deposuit nido leporem Iovis ales in alto:
 nulla fuga est capto, spectat sua praemia raptor.
 Iamque iter effectum, iamque in sua litora fessis
 puppibus exierant, cum rex Pandione natam
 in stabula alta trahit, silvis obscura vetustis,
 atque ibi pallentem trepidamque et cuncta timentem
 et iam cum lacrimis, ubi sit germana, rogantem
 includit: fassusque nefas et virginem et unam
 vi superat frustra clamato saepe parente,
 saepe sorore sua, magnis super omnia divis.

De dagtaak van de Zon was haast voorbij, zijn paardenspan
 draafde met felle hoefslag langs de hemelbaan omlaag.
 Een vorstelijk maal werd uitgestald op tafel, wijn gestort
 in gouden bekers, waarna zoete nachtrust hen verkwikte.
 490 De vorst uit Thracië is wel te bed gegaan, maar blijft
 vurig van haar vervuld, ziet haar gezicht en haar gebaren,
 denkt alles wat hij nog niet zag zoals hij zich dat wenst
 493 en voedt zijn liefde met een hartstocht die geen slapen toelaat.
 (...)

511 Als Philomela goed en wel aan boord is, en de riemen
 het mooibeschilderd schip voortjagen en de kust verdwijnt,
 klinkt luid de juichstem van de Thraciër: ‘Ik heb gewonnen!
 Mijn lief vaart met mij mee!’; hij springt van vreugd en kan zijn lust
 515 nauw’lijks beteugelen, zijn blik verlaat haar geen seconde;
 zoals wanneer die kromgeklauwde dief, de adelaar
 van Jupiter, hoog in zijn nest een haas heeft neergelegd:
 de prooi kan nergens heen, de rover houdt zijn buit in ’t oog.
 Snel werd de reis volbracht, snel had men de vermoeide schepen
 520 verlaten, terug op eigen kust, toen Tereus zijn prinses
 meesleurde naar een hooggelegen hut, diep weggeborgen
 in oeroud bos, en daar het bleke meisje, dat hem trillend
 en helemaal wanhopig huilend vroeg waar Procne was,
 opsloot, alleen met hem, haar sprak over zijn valse plan
 525 en haar verkrachtte, hoe zij ook vergeefs van ‘Vader! Vader!’
 of om haar zuster en vooral om godenbijstand gilde.

Illa tremit velut agna pavens, quae saucia cani
 ore excussa lupi nondum sibi tuta videtur,
 utque columba suo madefactis sanguine plumis
 horret adhuc avidosque timet, quibus haeserat, ungues. 530
 Mox ubi mens rediit, passos laniata capillos,
 lugenti similis, caesis plangore lacertis,
 intendens palmas ‘o diris barbare factis,
 o crudelis’, ait, ‘nec te mandata parentis
 cum lacrimis movere piis nec cura sororis
 nec mea virginitas nec coniugalia iura! 535
 Omnia turbasti: paelex ego facta sororis,
 tu geminus coniunx, hostis mihi debita Procne.
 Quin animam hanc, ne quod facinus tibi, perfide, restet,
 eripis? atque utinam fecisses ante nefandos 540
 concubitus vacuas habuissem criminis umbras.
 Si tamen haec superi cernunt, si numina divum
 sunt aliquid, si non perierunt omnia mecum,
 quandocumque mihi poenas dabis. Ipsa pudore
 proiecto tua facta loquar. Si copia detur, 545
 in populos veniam; si silvis clausa tenebor,
 implebo silvas et conscia saxa movebo:
 audiet haec aether, et si deus ullus in illo est.’

Talibus ira feri postquam commota tyranni
 nec minor hac metus est, causa stimulatus utraque 550
 quo fuit accinctus, vagina liberat ensem

Ze beefde als een angstig lam, dat bloedend aan de bek van
 een grijze wolf ontsnapt is, maar zich nog niet veilig voelt;
 of als een duif, die trillend met van bloed doordrenkte vleugels
 bang blijft voor gierenklauwen die haar eerst hadden omklemd.
 Maar snel daarna, toen zij bij zinnen kwam en als in doodssmart
 haar haar losrukte en haar schouders blauw sloeg van verdriet,
 riep zij, de handen uitgestrekt: ‘Tereus! Barbaarse schoft!
 Jij bruut, die je niets aantrekt van mijn vaders afscheidswoord
 en zijn oprechte tranen, niets van Procne’s zusterliefde,
 niets van mijn ongehuwde staat, niets van jouw huwelijkstrouw!
 Door jou ging alles fout: ik werd mijn zusters schande, jij
 een dubbel echtgenoot, en Procne’s wraak zal zeker komen!
 Hier, neem mijn leven. Waarom niet? Geen misdaad kan te erg zijn
 voor ’n schurk als jij. Had mij maar vóór dit samenzijn
 vermoord, dan zou mijn dode schim die smet niet hoeven dragen.
 Ik zweer je: dit ontgaat de goden niet, en als hun macht
 nog iets betekent, als niet alles mét mij is verloren,
 zal vroeg of laat mijn wraak jou treffen, en ik zelf zal niet
 uit schaamte zwijgen over wat jij deed! Als ik de kans krijg,
 roep ik het naar de mensen; als ik hier gekluisterd blijf,
 schreeuw ik het door dit bos en dwing de stenen te getuigen!
 De godenhemel – wie daar god mag zijn – zal mij verstaan!’

Met zulke woorden wekt zij bij de wrede heerser woede
 en minstens zoveel angst. Door angst en woede opgejaagd
 trekt hij het zwaard dat op zijn heup hangt uit de schede, grijpt haar

arreptamque coma flexis post terga lacertis
 vincla pati cogit. Iugulum Philomela parabat
 spemque suae mortis viso conceperat ense:
 ille indignantem et nomen patris usque vocantem
 luctantemque loqui comprehensam forcipe linguam
 abstulit ense fero. Radix micat ultima linguae,
 ipsa iacet terraeque tremens inmurmurat atrae;
 utque salire solet mutilatae cauda colubrae,
 palpitat et moriens dominae vestigia quaerit.
 Hoc quoque post facinus (vix ausim credere) fertur
 saepe sua lacerum repetisse libidine corpus.

(...)

Ut sensit tetigisse domum Philomela nefandam,
 horruit infelix totoque expalluit ore.
 Nacta locum Procne sacrorum pignera demit
 oraque develat miserae pudibunda sororis
 amplexumque petit. Sed non attollere contra
 sustinet haec oculos, paelex sibi visa sororis,
 deiectoque in humum vultu iurare volenti
 testarique deos, per vim sibi dedecus illud
 illatum, pro voce manus fuit. Ardet et iram
 non capit ipsa suam Procne; fletumque sororis
 corripiens ‘non est lacrimis hoc’, inquit, ‘agendum,
 sed ferro, sed si quid habes, quod vincere ferrum

ruw bij haar haren beet en buigt haar armen op haar rug
 om ze bijeen te binden. Philomela steekt hem al
 haar hals toe: bij het zien van ’t zwaard hoopt zij te mogen sterven.
 555 Maar hij trekt met een haak, terwijl haar mond nog in protest
 haar vaders naam roept en voor woorden vecht, haar tong naar buiten
 en snijdt die met het zwaardmes af; het wortelstuk blijft hangen,
 de rest ligt lillend op de donkere grond en praat nog door
 en spartelt rond, zoals een afgebroken slangenstaartstuk
 560 dat doet, ja, kruipt zelfs halfgestorven naar zijn meesteres!
 Zelfs na die gruweldaad – ik durf het haast niet te geloven,
 562 maar ’t wordt verteld – heeft hij zich nog aan haar verminkte lichaam
 vergrepen...

(...)

601 Als Philomela zich bewust wordt bij dat huis van misdaad
 te zijn beland, siddert zij van ellende, haar gelaat
 doodsbleek... Maar eenmaal thuis, trekt Procne haar de offerkleren
 weer uit, ontdoet haar schaamtevol gelaat van klimop en
 605 omhelst haar arme zuster, die haar niet durft aan te kijken:
 zij voelt zich tegenover Procne als een zondares.
 Met naar de grond geslagen ogen wil zij haar vertellen,
 ja, zweren bij de goden, dat die schande onder dwang
 gebeurd is, maar haar stem bestaat slechts uit gebaren. Procne,
 610 buiten zichzelf van woede, onderbreekt haar tranenstroom
 en roept haar zuster toe: ‘Met tranen komen wij niet verder,
 hier past een zwaard! Of weet jij iets wat beter, sterker is

possit. In omne nefas ego me, germana, paravi.
 Aut ego, cum facibus regalia tecta cremabo,
 artificem mediis inmittam Terea flammis,
 aut linguam, aut oculos et quae tibi membra pudorem
 abstulerunt, ferro rapiam, aut per vulnera mille
 sontem animam expellam. Magnum quodcumque paravi:
 quid sit, adhuc dubito.’ Peragit dum talia Procne,
 ad matrem veniebat Itys. Quid possit, ab illo
 admonita est: oculisque tuens inmitibus ‘a quam
 es similis patri’ dixit. Nec plura locuta
 triste parat facinus tacitaque exaestuat ira.
 Ut tamen accessit natus matrique salutem
 attulit et parvis adduxit colla lacertis
 mixtaque blanditiis puerilibus oscula iunxit,
 mota quidem est genetrix infractaque constitit ira
 invitique oculi lacrimis maduere coactis:
 sed simul ex nimia mentem pietate labare
 sensit, ab hoc iterum est ad vultus versa sororis
 inque vicem spectans ambos ‘cur admovet’, inquit,
 ‘alter blanditias, rapta silet altera lingua?
 Quam vocat hic matrem, cur non vocat illa sororem?
 Cui sis nupta, vide, Pandione nata, marito.
 Degeneras: scelus est pietas in coniuge Tereo.’

Nec mora, traxit Ityn, veluti Gangetica cervae
 lactentem fetum per silvas tigris opacas.

dan zwaarden? Ik sta klaar voor ’t allerergste, Philomela!
 Ik steek ofwel met fakkelvuur dit koningshuis in brand
 en zorg dat Tereus, die verrader, in de vlammen omkomt,
 of ik ontruk hem met het zwaard zijn tong en ogen én
 het lichaamsdeel waarmee hij jou verkrachtte; of ik dood hem,
 de schurk, met duizend wonden! ’t Ergste is mij niet te erg,
 ik moet alleen nog kiezen wát...’ – Nog tijdens Procne’s woorden
 kwam Itys bij zijn moeder binnen en toen wist zij ook
 wat ze zou doen... Met kille ogen naar hem kijkend dacht zij:
 ‘Helaas, wat lijkt je op je vader’, maar zei verder niets
 en zon op vreselijke moord, kokend van stille woede.
 Toch, toen het knaapje op zijn moeder toeliep ter begroeting,
 haar naar zich toetrok met zijn jongensarmpjes en haar zoende
 met vele lieve woordjes, zoals kinderen dat doen,
 gaf dat de moeder zo’n ontroering, dat haar woede week,
 haar ogen schoten ongewild vol tranen, als vanzelf;
 maar dan weer, voelend dat haar moederhart van louter liefde
 ging smelten, wendde zij zich af, zag naar haar zusters mond
 en vroeg zich af, kijkend van hem naar haar: ‘Waaróm? Hij vleit me
 met zoete stem en zij moet zwijgen, van haar stem beroofd!
 Waarom noemt hij mij moeder en kan zij geen zuster zeggen?
 Zie mij, Pandions dochter, maar met wat voor man getrouwd!
 Vernederend! Mijn liefde voor die man is nu een misdaad!’

Terstond sleurde ze Itys mee, zoals in India
 een tijgerin een hertenjong door een donker bergwoud sleept;

Utque domus altae partem tenuere remotam,
 tendentemque manus et iam sua fata videntem
 et ‘mater, mater’ clamantem et colla petentem
 ense ferit Procne, lateri qua pectus adhaeret,
 nec vultum vertit. Satis illi ad fata vel unum
 vulnus erat: iugulum ferro Philomela resolvit.
 Vivaque adhuc animaeque aliquid retinentia membra
 dilaniant. Pars inde cavis exsultat aenis,
 pars veribus stridunt: manant penetralia tabo.

His adhibet coniunx ignarum Terea mensis
 et patrii moris sacrum mentita, quod uni
 fas sit adire viro, comites famulosque removit.
 Ipse sedens solio Tereus sublimis avito
 vescitur inque suam sua viscera congerit alvum.
 Tantaque nox animi est, ‘Ityn huc accersite’, dixit.
 Dissimulare nequit crudelia gaudia Procne,
 iamque suae cupiens exsistere nuntia cladis,
 ‘intus habes, quem poscis’ ait. Circumspicit ille
 atque ubi sit quaerit. Quaerenti iterumque vocanti,
 sicut erat sparsis furiali caede capillis,
 prosiluit Itysque caput Philomela cruentum
 misit in ora patris: nec tempore maluit ullo
 posse loqui et mentis testari gaudia dictis.
 Thracius ingenti mensas clamore repellit
 vipereasque ciet Stygia de valle sorores;

640 dan, in een afgelegen ruimte van de hoge burcht
 steekt zij haar eigen zoon, die zelf al met de dood voor ogen
 zijn handen uitstrekt naar haar hals en ‘Moeder! Moeder!’ smeekt
 – zij, Procne, steekt hem met het zwaard, zonder één blik te wenden,
 waar borst en heup elkaar ontmoeten, en die ene stoot
 is al fataal. Daarna hakt Philomela hem het hoofd af
 en snijden zij zijn lichaam dat nog warm is en een vleug
 645 van leven draagt, in stukken, die in grote ketels worden
 gekookt of sissen aan het spit. De kamer druipt van het bloed.

650 Tereus merkt niets en als zijn vrouw hem nodigt tot een feestmaal
 waarbij naar oud-Atheens gebruik – zo liegt zij – niemand dan
 de heer des huizes aanzit, worden personeel en lijfwacht
 verwijderd. Hoog zit Tereus op voorvaderlijke troon
 aan zijn diner en stouwt zijn eigen vlees en bloed naar binnen,
 zozeer verblind van geest, dat hij nog roept: ‘Haal Itys hier!’
 waarop zijn vrouw een grimmig leedvermaak niet kan verbergen
 en toch van plan hem te vertellen van haar wanhoopsdaad
 655 uitroept: ‘Je vraagt naar wie al binnen is.’ Hij ziet hem nergens,
 vraagt waar dan wel, en als hij ’t vraagt en ‘Itys! Itys!’ roept,
 stormt Philomela op hem toe met bloedbedropen haren,
 door die verdwaasde moord, en slingert Itys’ bloedende hoofd
 recht in zijn vaders aangezicht. Wat had zij graag gesproken,
 660 nu meer dan ooit, en met verdiende vloek triomf gekraaid!

De Thraciër stoot met een luide kreet de tafel weg en
 roept om de Wraakgodinnen, slangenrijke zusters uit

et modo, si posset reserato pectore diras
 egerere inde dapes inmersaque viscera gestit,
 flet modo seque vocat bustum miserabile nati,
 nunc sequitur nudo genitas Pandione ferro.
 Corpora Cecropidum pennis pendere putares:
 pendebant pennis. Quarum petit altera silvas,
 altera tecta subit; neque adhuc de pectore caedis
 excessere notae, signataque sanguine pluma est.
 Ille dolore suo poenaeque cupidine velox
 vertitur in volucrem, cui stant in vertice cristae;
 prominet inmodicum pro longa cuspidē rostrum:
 nomen epops volucris, facies armata videtur.

de Styx-vallei; dan tracht hij eerst die monsterlijke maaltijd,
 dat halfverteerde vlees weer uit te spuwen door zijn keel,
 665 schreeuwt huilend dat hij zelf het droeve graf is van zijn zoon
 en gaat dan met getrokken zwaard de zusters achterna...
 De twee Atheensen lijken vleugellicht te kunnen zweven,
 vliegen dan écht op vleugels weg: de één kiest voor het bos,
 de ander schuilt waar daken zijn. Hun borst toont nu nog altijd
 670 tekens van moord, de veren daar hebben de kleur van bloed.
 Tereus, alleen al door verdriet en wraaklust snelgevleugeld,
 werd ook een vogel, één met op zijn kop een hoge kuif;
 zijn uitgestoken zwaard is nu een meer dan lange snavel,
 674 zijn naam is Vogel Hop, hij ziet er heel strijdvaardig uit.

Analyse

28 verzen (v. 1-28) telt de inleiding bij Vanières metamorfoseverhaal. De Cypriotische koningin Pristera besluit op een mooie dag een boottochtje te maken, maar al gauw ontstaat er storm op zee. Uiteindelijk komt ze samen met haar twee dochters op een onbekende plek aan land, waar ze zich even terugtrekt om van het hele gebeuren te bekomen. Vervolgens wordt in 31 verzen (v. 29-59) de eigenlijke gedaanteverwisseling verteld. Pristera ontdekt dat ze door een afschrikwekkende man wordt bespioneerd. Daarom zet ze het op een lopen, maar hij gaat meteen achter haar aan. Ten slotte wordt zij, na smeekbeden tot de goden, in een duif veranderd, haar belager in een wouw.

Het verhaal over Tereus en Procne past binnen een ruimere context in het zesde boek van Ovidius' *Metamorphoses*.⁶ Na de mythe van Niobe, de Thebaanse vrouw die als straf voor haar hoogmoed haar man Amphion en haar veertien kinderen verliest en zelf in een tranende marmersteen transformeert, gaat de zogeheten Athene-cyclus geleidelijk aan van start. De stad Thebe betreurt Niobe's familie en als teken van steun zenden verschillende steden rouwgezantschappen. Athene kan echter geen gezantschap afvaardigen omwille van een belegering; uiteindelijk weet de Thraciër Tereus deze stad te bevrijden. De Atheense koning Pandion laat hem daarom met zijn dochter Procne trouwen – een huwelijk dat echter geen goedkeuring krijgt van Juno, de huwelijksgod Hymenaeus en de Gratiën. Desondanks vindt de echtverbintenis plaats en het koppel krijgt een zoon met de naam Itys. Na verloop van tijd begint Procne in Thracië haar zus Philomela te missen, waarop Tereus naar Athene trekt om het meisje op te halen. Maar meteen bij de eerste ontmoeting raakt hij smoorverliefd op de zus van zijn echtgenote. Bij Ovidius vinden we op dit punt van het verhaal meermaals het element terug van een man die de ogen niet van een mooie vrouw kan afhouden en haar stiekem bekijkt. Vanière, die de schoonheid van Pristera al in het begin van zijn metamorfosepassage in de verf zet (v. 7: 'de nog bekoorlijkere moeder van een bekoorlijk nageslacht'), kiest voor een eerder subtiel gebruik van dit Ovidiaanse motief: bij hem lezen we 'te midden van het duistere struikgewas hield Milvus zich toen toevallig schuil' (v. 29-30a). Het feit dat Milvus zich verbergt, inclusief vermelding van het donkere gebladerte, impliceert dat wat hij doet (namelijk Pristera bespieden) het daglicht niet kan velen. Ovidius legt in zijn verhaal bij dit motief de nadruk op het hevige verlangen en de minder goede intenties van Tereus. Zo schrijft hij dat de Thraciër in vuur en vlam komt te staan (v. 455: 'Toen Tereus de prinses zag komen, is zijn hart gaan vlammen') en er echt alles voor over zou hebben om het meisje aan de haak te kunnen slaan (v. 465-466: 'Niets is er wat zijn niet te temmen liefde niet wagen zou. Voor zoveel hartstocht is zijn hart te nauw!'); met zijn ogen tast de man als het ware Philomela's hele lijf af (v. 478: 'Als Tereus haar zo ziet, strelen zijn ogen langs haar lichaam'), volkomen gewetenloos (v. 482b: 'het zou zijn boze lust niet minderen!'). De slechte bedoelingen van Milvus worden impliciet ook bij Vanière aangegeven, zij het erg beknopt: 'Pristera zag hem en in zijn voorkomen herkende ze een vijandelijke geest' (v. 31); of er hier ook begeerte in het spel is, daar heeft de lezer momenteel nog het gissen naar.

Tereus vaart samen met Philomela terug richting thuisland Thracië. Nog steeds kan hij zijn ogen niet van haar afhouden (v. 515b: ‘zijn blik verlaat haar geen seconde’), zoals een dief toekijkt op het te veroveren goed (v. 518b: ‘de rover houdt zijn buit in ’t oog’); de term voor rover, *raptor*, weerklinkt daarbij in Vanières *latro* (‘schurk’, v. 30) – beide woorden krijgen door hun plaats in het Latijnse vers, respectievelijk achteraan en centraal, sterke nadruk. Philomela lijkt zich aanvankelijk van geen kwaad bewust, iets wat mogelijk eerst ook bij Pristera het geval is. Bij het aan land gaan is er eveneens sprake van overeenkomsten. Tereus brengt Philomela doelbewust tot op een afgelegen plaats (v. 519-521: ‘Snel werd de reis volbracht, snel had men de vermoeide schepen verlaten, terug op eigen kust, toen Tereus zijn prinses meesleurde naar een hooggelegen hut, diep weggeborgen in oeroud bos’) en vergrijpt zich dan aan haar. Bij Vanière lezen we ‘stukgeslagen wordt hun schip na talloze gevaren opgevangen door de haven van een onbekend land zonder naam’ (v. 20b-21) en ‘zakt ze met haar zwakke lichaam neer onder een afgelegen eik’ (v. 26). In het *Praedium rusticum* wordt deze plek echter door overmacht bereikt, namelijk een storm op zee die het vaartuig haast onbestuurbaar maakt. Er kan dus gesteld worden dat er in beide passages een kader wordt gecreëerd van, enerzijds, een zeereis die eindigt op een onbekende plaats (respectievelijk een boshut in een Thracisch woud en de kust bij een obscure haven) en, anderzijds, een (mannelijke) persoon met slechte intenties die een ander individu (een vrouw) stiekem in het oog houdt.

In het fragment uit het *Praedium rusticum* ontstaat er op dit punt van de vertelling een achtervolging die uiteindelijk in een dubbele gedaanteverwisseling uitmondt. Bij Ovidius wordt er eerst aandacht besteed aan de mishandeling van Philomela – in zekere zin kan die ook als een vorm van belaging worden gezien. Tussen haar gedrag en dat van de opgeschrikte Pristera vallen er echter wel parallellen te trekken. Zo klinkt bij Ovidius de roep om hulp van de goden (v. 525b-526: ‘en vooral om godenbijstand gilde’) en wordt ook de hoop op sterven uitgesproken (v. 539-540a: ‘hier, neem mijn leven’; v. 553b-554: ‘Philomela steekt hem al haar hals toe: bij het zien van ’t zwaard hoopt zij te mogen sterven’) om de eigen eerbaarheid te beschermen. Ook bij Vanière is dit het geval (v. 36-37: ‘Ze bestoken de goden met gebeden en om met hun eigen leven kuisheid af te kopen, smeken ze ofwel een plotse dood te sterven’), weliswaar met de innovatie dat er letterlijk over een verlangen om te transformeren wordt gesproken: ‘ofwel, indien geoorloofd, in een ander lichaam hun leven te leiden’ (v. 38). Het gaat hier dus om een nieuwe toevoeging, al moet er volledigheidshalve wel aan worden herinnerd dat de eigenlijke gedaanteverwisseling bij Ovidius pas later in het fragment volgt. Merk bovendien op dat door vermelding van de term *pudor* (‘kuisheid’, v. 36) uiteindelijk ook het motief van begeerte lichtjes wordt aangeraakt in het *Praedium rusticum*.

Philomela weet met behulp van een list Procne over het hele gebeuren in te lichten. Deze laatste kan haar zus vervolgens ’s nachts, tijdens de rituelen van het Bacchus-feest, komen bevrijden; beide vrouwen zinnen op wraak. En die vergelding neemt gruwelijke proporties aan: Procne brengt haar bloedeigen zoon Itys om het leven en laat zijn in stukken gesneden lichaam tot een maaltijd bereiden, waarop ze het vlees aan haar man Tereus voorschotelt. Wanneer de vorst dat uiteindelijk

te weten komt, gaat hij ziedend van woede achter de twee zussen aan. De kern van dit verhaal uit de *Metamorphoses* situeert zich in de v. 661-674. Procne en Philomela kunnen zich redden omdat ze transformeren in een nachtegaal en een zwaluw; Tereus wordt in een hop veranderd. Op dit punt is er sprake van een tweede belaging, namelijk een achtervolging, die uiteindelijk tot metamorfose leidt (v. 666-669a: ‘en gaat dan met getrokken zwaard de zusters achterna... De twee Atheensen lijken vleugellicht te kunnen zweven, vliegen dan écht op vleugels weg: de één kiest voor het bos, de ander schuilt waar daken zijn’). In het *Praedium rusticum* duikt een gelijkaardig fenomeen op (v. 40: ‘Hun smeekbeden vielen niet vergeefs uit, hun wensen niet zonder resultaat’), al kiest de dichter daar voor een meer uitgewerkte gedaanteverwisseling – drie verzen (v. 41-43) in plaats van pakweg anderhalve dichtregel (v. 667-668a) bij Ovidius. Tereus richt zich tot de Furiën (v. 662: ‘roept om de Wraakgodinnen, slangenrijke zusters uit de Styx-vallei’), terwijl Milvus een beroep op de god Mercurius doet (v. 46: ‘moge Mercurius, vader der dieven, helpen’). De metamorfose van de Thraciër wordt door Ovidius kort weergegeven in een halfvers (v. 672a: ‘werd ook een vogel’); Vanière behandelt de transformatie van Milvus uitgebreider – in een drietal dichtregels (v. 49-51a) wordt er onder meer melding gemaakt van de verkleuring van zijn ledematen en het dons dat zijn lichaam bedekt. Tot slot staat er in de *Metamorphoses* nog te lezen hoe de karakteristieken van de getransformeerde personen ook nog in hun vogelgedaante zichtbaar zijn (v. 669b-670: ‘Hun borst toont nu nog altijd tekens van moord, de veren daar hebben de kleur van bloed’; v. 673-674: ‘zijn uitgestoken zwaard is nu een meer dan lange snavel, zijn naam is Vogel Hop, hij ziet er heel strijdvaardig uit’). In het *Praedium rusticum* wordt dit gegeven slechts gedeeltelijk toegepast, met name op Milvus: ‘En al de verbeterheid die hij wild had opgevat, is ook nu niet verdwenen (...). Identiek blijft zijn bloeddorstigheid, identiek zijn woeste uiterlijk’ (v. 56b-58).

Laten we even samenvatten. De metamorfosepassage in het *Praedium rusticum* bevat een inleiding die veel beknopter is dan de wel erg uitgesponnen aanloop naar het verhaal van Ovidius. Op zich is dit niet onlogisch: Vanière gebruikt de gedaanteverwisseling louter als kort intermezzo, als kleinigheidje tussendoor. Het essentiële fragment is bij de Franse dichter echter dubbel zo lang als de kernpassage in de *Metamorphoses* – deze laatste telt slechts veertien verzen. Er is een overeenkomst in motief, namelijk dat van een zeereis die, al dan niet met opzet, een onbekende plaats als eindbestemming heeft. Bij Ovidius kent de tocht zelf een specifiek doel (namelijk de vervoerswijze om Philomela vanuit Athene naar Thracië te brengen), in het *Praedium rusticum* gaat het eerder om een plezierig boottochtje als vrijetijdsbesteding. In de Tereus-en-Procne-vertelling is er echter geen sprake van storm op zee, wat wel het geval is in het verhaal over Pristera. Daarnaast kunnen er nog andere parallellen worden getrokken: een man met niet de beste intenties die stiekem naar een mooie vrouw kijkt, en een achtervolging of belaging waarbij de goden te hulp worden geroepen. Ovidius beschrijft als het ware een dubbele achtervolging – misschien wil Vanière dit gegeven compenseren door Pristera’s verlangen om van gedaante te verwisselen expliciet kenbaar te laten maken. Afwijkend van Itys’ ongelukkige lot in de *Metamorphoses*, blijven Pristera’s dochters van een gruwelijke behandeling of verminking gespaard in het *Praedium rusticum*. De eigenlijke metamorfose kent bij Vanière een grotere uitwerking, en dit voor beide partijen. De

Franse dichter heeft daarbij enkel oog voor de blijvende kenmerken van de wouw – de duif wordt op dit vlak achterwege gelaten, terwijl Ovidius wel aan de drie vogelsoorten een korte bespreking wijdt.

Conclusie

In vergelijking met Ovidius is de inleiding van Vanière beknopter – vermoedelijk omdat zijn vertelling de rol van een korte onderbreking heeft. Dit gedaanteverwisselingsverhaal vervult tevens de functie van aetiologische verklaring bij een agronomisch thema, namelijk het boek over de duiven; in de *Metamorphoses* vormen de transformaties echter het centrale onderwerp van het gedicht, zoals de titel al aangeeft. Daarnaast komen er in het werk van Ovidius, dat één groot continuüm van mythen uitmaakt, vaak kaderverhalen of diepere inbeddingen voor; dit kan een mogelijke verklaring voor diens omslachtigere inleiding bieden. Verrassend genoeg is de eigenlijke metamorfosevertelling bij Vanière langer dan de hiermee vergeleken Ovidiaanse paralleelpassage. In het *Praedium rusticum* wordt de gedaanteverwisseling dan ook uitgewerkt, terwijl er bij Ovidius eerder sprake is van een loutere vermelding.

Al met al lijkt Vanière het Ovidiaanse geraamte hier vrij trouw te volgen. Hij doet dat echter niet blindelings: op microniveau is er wel degelijk ruimte voor wat innovatie hier en daar. Niet alleen varieert hij op kleine elementen in de verhaallijn, ook in de naamgeving van zijn personages vertoont hij originele trekjes. Zonder twijfel heeft de Franse jezuïetendichter aan deze passage zijn eigen, persoonlijke toets meegegeven. Of dit voor alle metamorfoseverhalen in het *Praedium rusticum* het geval is (en zo ja, in welk mate), moet door een omvattende studie van dit achttiende-eeuwse didactische epos worden uitgemaakt.

Beknopte bibliografie

- BARAT Emmanuel, *De Vanierii genere dicendi poetico* [diss. Paris]) (Moulins: Librairie Martial Place, 1904).
- DECRÉTON Marcus – SACRÉ Theodoricus, ‘De Iacobo Vanerio poeta Latino’, *Melissa*, 30 (1989), p. 14-15.
- D’HANE-SCHELTEMA Marietje, *Alles altijd anders. Over Ovidius* (Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2013).
- D’HANE-SCHELTEMA M., *Ovidius, Metamorphosen*. Vertaald en toegelicht, Baskerville serie (Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2014 [1993¹]).
- DUBOIS Elfrieda T., ‘The Virgilian Tradition in Neo-Latin Poetry in France in the Seventeenth Century’, in: TUYNMAN P. – KUIPER G.C. – KEßLER E. (ed.), *Acta Conventus Neo-Latini Amstelodamensis*, Humanistische Bibliothek, I,26 (München: Wilhelm Fink Verlag, 1979), p. 338-351.

- HOFMANN Heinz, 'Aristaeus und seine Nachfolger: Bemerkungen zur Rezeption des Aristaeus-Epyllions in der neulateinischen Lehrdichtung', *Humanistica Lovaniensia*, 52 (2003), p. 343-398.
- IJSEWIJN Jozef, *Companion to Neo-Latin Studies* (Amsterdam – New York: North-Holland Publishing Company, 1977).
- LUDWIG Walther, *Litterae Neolatinae. Schriften zur neulateinischen Literatur*. Herausgegeben von Ludwig BRAUN – Widu-Wolfgang EHLERS – Paul Gerhard SCHMIDT – Bernd SEIDENSTICKER Humanistische Bibliothek, I,35 (München: Wilhelm Fink Verlag, 1988).
- SOLODOW Joseph B., *The World of Ovid's Metamorphoses* (Chapel Hill – Londen: University of North Carolina Press, 1988).
- SOMMERVOGEL Carlos (ed.), *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, VIII (Bruxelles: Oscar Schepens – Paris: Alphonse Picard, 1898), p. 441-451.
- SOUBEILLE Georges, 'Le *Praedium Rusticum* de Jacques Vanière ou la fin d'une tradition virgilienne', *Pallas*, 29 (1982), p. 79-97.
- THILL Andrée, *La lyre jésuite. Anthologie de poèmes latins (1620-1730)*. Présentés, traduits et annotés par —. Notices biographiques et bibliographies par Gilles BANDERIER. Préface de Marc FUMAROLI, *Travaux du Grand Siècle*, 14 (Genève: Librairie Droz, 1999).
- WALLNER Gustavus, 'De Iacobi Vanierii carmine didactico "Praedium rusticum" inscripto', *Latinitas*, 44 (1996), p. 173-186.

¹ Deze bijdrage is gebaseerd op de ongepubliceerde bachelorpaper van de auteur: *Ovidiaanse metamorfosen in het Praedium rusticum van Jacques Vanière* (Leuven: KU Leuven, 2015), die onder supervisie van prof. dr. Dirk Sacré werd geschreven.

² SOLODOW (1988: 174).

³ Zie in dit verband ook D'HANE-SCHELTEMA (2013: 137-145).

⁴ We maakten gebruik van de volgende teksteditie (online raadpleegbaar via Google Books): *Jacobi Vanierii Praedium rusticum*. Nova editio caeteris emendatior, cum indice locupletiori. Accedit vita auctoris nunc primum in lucem edita (Parisiis, 1786).

In deze uitgave zijn oorspronkelijk geen versregels aangebracht. Wij voegden er voor het gemak van de lezer toe tussen vierkante haakjes.

⁵ De Latijnse tekst van het Ovidius-fragment werd overgenomen van <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (geraadpleegd op 16.07.2018), op basis van: *Ovid, Metamorphoses*. Edited by Hugo MAGNUS (Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1892).

De Nederlandse vertaling werd overgenomen uit D'HANE-SCHELTEMA (2014: 139-146).

De volgende stukken, die in het kader van dit artikel minder relevant zijn, werden weggelaten:

-de korte stedencatalogoog en de bevrijding van Athene door Tereus, gevolgd door zijn huwelijk met Pandions dochter Procne (v. 412-438a);

-de afscheidswaarden van koning Pandion gericht tot Tereus en Philomela (v. 494-510);

-Philomela's list om haar zus Procne in te lichten en de daaropvolgende verlossing door Procne tijdens het Bacchus-feest (v. 563b-600).

⁶ Zie D'HANE-SCHELTEMA (2014: 131-139).